

Dudás Klára

Népzenei dialektusterületek és díszítésmódok megjelenése a citeraoktatásban *Felmérés és módszertan*

Bevezetés

A népzenei nevelés napjainkban kiemelt jelentőségű, hiszen a zenei készségek fejlesztése mellett a kulturális identitás megőrzését is szolgálja. Lehetőséget teremt a hangszeres növendékek számára, hogy élő, személyes kapcsolatot alakítsanak ki a magyar zenei örökséggel.

A citera kiválóan alkalmas zenei nevelési célok hatékony megvalósításához. Magyarországon ma is sokan citeráznak intézményi¹, szakköri² vagy tábori³ keretek között, amely mutatja a hangszer népszerűségét és elterjedtségét (Balogh – Bolya, 2008). Ennek főbb okai, hogy a citera könnyen és olcsón beszerezhető, más hangszerekhez viszonyítva rövid időn belül sikerélményhez juttatja a tanulót, ugyanakkor alkalmas a magasszintű zenei tudás és a fejlett játéktechnika elsajátítására egyaránt. Széleskörűen alkalmazható a különböző életkorú és zenei előképzettségű növendékek között.

Jelen tanulmány egy nagyobb kutatás első eredményeiről számol be, amelynek fókuszában a neveléstudományi megközelítés áll. E tudományterület eszközeivel áttekintjük a citeratanítás jelenlegi módszertani és tananyag-specifikus kérdéseit, különös tekintettel a tananyagok elemzésére.

¹ Óbudai Népzenei Iskola <https://www.nepzeneiskola.hu/> (utolsó megtekintés: 2025.05.30.)

² Citerás szakkör a Platán iskolában <https://szakmakoz.hu/galeria/citera-szakkor/> (utolsó megtekintés: 2025.05.30.)

³ Kovács László által rögzített citerás táborok 2023-ban <https://kovacs citera.hu/citeras-esemenyek-taborok/> (utolsó megtekintés: 2025.05.30.)

A kutatás célja, vizsgálati módszere és forrásai

A kutatás a *Citeraiskola* köteteinek vizsgálatára fókuszált (lásd Balogh – Berta, 2024a, 2024b), melynek során két fő módszertani elemzési szempontra helyeztük a hangsúlyt. Először is arra kerestük a választ, hogy milyen arányban jelennek meg a különböző népzenei dialektusterületek a tananyagban (lásd 2. táblázat). Másodszor pedig részletesen elemeztük és kategorizáltuk a különböző díszítésmódokat, különös tekintettel azok megjelenési sorrendjére (lásd 1. táblázat).

Ennek mentén vizsgáltuk meg alaposabban a legújabb, Balogh Sándor és Berta Alexandra szerkesztésében megjelent *Citeraiskola kezdők és haladók részére* című kétkötetes kiadványt (Balogh – Berta, 2024a, 2024b). Célunk volt az elemzés során feltárni, hogyan épül fel a tananyag e két szempont mentén, emellett a szerzők milyen pedagógiai elveket követnek a kezdeti lépésektől egészen a haladó szintig. Ez a részletes vizsgálat segít megérteni a kiadvány didaktikai felépítését a mai korszerű citeraoktatásban.

Első lépésként felmértük és összehasonlítottuk a díszítőelemek példánkénti előfordulását. Ez azt jelenti, hogy minden olyan kottapélda besorolásra került valamely csoportba vagy csoportokba, melyben az adott díszítéstípus szerepelt, függetlenül attól, hogy hányszor fordult elő az adott példán belül. Ennek oka, hogy minden dallam esetében a növendéknek el kell sajátítania az összes olyan technikát, mely a zenei anyag interpretálásához szükséges. Ennek megfelelően, amennyiben egy speciális díszítéstípus, például egy triola, akár csak egyetlen alkalommal is előfordul egy adott dallamban, a növendéknek ismernie kell ezt az elemet. Az adott díszítés egy kottapéldán belüli gyakorisága ebben az esetben irreleváns; a kulcsfontosságú tényező maga az előfordulás. Ez a vizsgálati módszer rávilágít az esetleges különbségekre vagy hasonlóságokra a díszítéstípusok alkalmazásában. A típusokat egy táblázatban hét különböző csoportba soroltuk: nagyértékű, kisfejhúros, tizenhatodos, kísértékű, triola, glissando és kettősfogás.

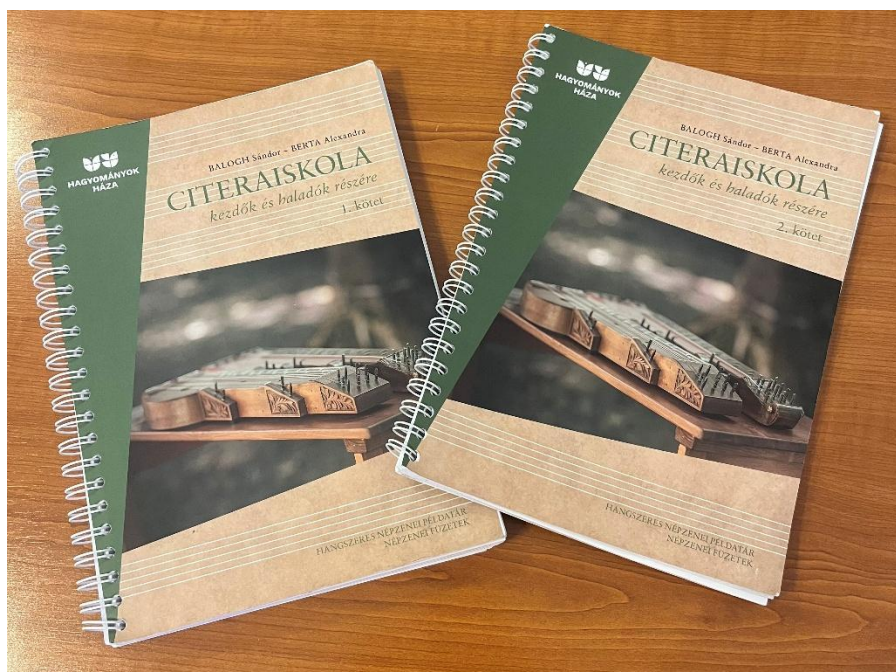
A vizsgált kiadvány általános bemutatása

A Balogh Sándor és Berta Alexandra által szerkesztett, 2024-ben, a Hagyományok Háza gondozásában megjelent kétkötetes *Citeraiskola* kiemelkedő didaktikai és módszertani értékű kiadvány az intézményes népzenei oktatásban. Jelentősen hozzájárulhat a citeratanítás fejlődéséhez. Ez a CD-melléklet nélküli munka kottagyűjtemény és oktatási segédlet is egyben. Tananyagként szolgál a citerát tanulók számára, mely a hangszer alapjaitól építkezik, és a magyar népzenei dallamkincs autentikus, reprezentatív válogatásán alapul. (Balogh – Berta, 2024a, 2024b)

A kiadvány módszertani megalapozottsága abban rejlik, hogy az első kötet a játéktechnikai elemeket a szerzők által definiált didaktikai sorrendben tárgyalja, ez biztosítja a koherens és hatékony tanulási folyamatot. (lásd Balogh – Berta, 2024a). A második kötet pedig egy széleskörű dallamgyűjteményt tartalmaz, amely a dialektusterületek szerinti rendszerezéssel segíti elő a területi népzenei stílusismereti sajátosságok megismerését (lásd Balogh – Berta, 2024b).

A *Citeraiskola* további jelentőségét az adatközlőktől felgyűjtött dallamok beépítése, valamint a más hangszeres dallamok citerára adaptált kottapéldáinak bemutatása adja. Ez a megközelítés nemcsak a hangszeres repertoár bővítését szolgálja, hanem az interdiszciplináris zenei ismeretek fejlesztésének lehetőségét is magában hordozza. (Balogh – Berta, 2024a, 2024b)

1. ábra Balogh Sándor és Berta Alexandra Citeraiskola kötetei

(Forrás: Balogh – Berta, 2024a, 2024b alapján saját szerkesztés)

A díszítménytípusok tematikus csoportosítása

A hagyományos citerás repertoár leírásához a népzene tudomány körülbelül ötven különböző játéktechnikai elemet használ, melyek két fő csoportba oszthatóak: bal kézhez kapcsolódó (dallami), illetve jobb kézhez kapcsolódó (ritmikai) játéktechnikai elemek. Ezt egészítik ki a hangszer technikájával szorosan összefüggő adottságok, illetve az adott dallam zenei jellemzői (Balogh – Bolya, 2008a, 2008b; Bolya, 2012; Balogh, 2014; Balogh, 2018). Ezeket az elemeket egy saját elemzési szempontrendszer szerint hét kategóriába soroltuk, amely alapján megvizsgáltuk a *Citeraiskola* mindkét kötetét. Az így meghatározott típusokat a kiadványban megjelölt sorrendjük alapján táblázatban rögzítettük (lásd 1. táblázat), szemléltetve ezzel a kiadvány didaktikai felépítését.

Tizenhatodos díszítések

A tizenhatodos díszítések – melyek a ritmikai aprózás során jönnek létre – kiemelt szerepet kapnak. Az első és a második kötetben egyaránt ez a leggyakoribb díszítéstípus. Az első kötetben ez 59,5%-os előfordulási arányt jelent. Szemlélteti, hogy a ritmikailag tizenhatodos egységekre tagolt díszítés már a citeratanulás kezdeti szakaszában hangsúlyos (Balogh – Berta, 2024a). A második kötetben ez a kategória szintén a legmagasabb értéket mutatja, 55,2% (Balogh – Berta, 2024b). A kiemelkedő értékek egyik oka lehet, hogy ez a kategória foglalja magában a legtöbb kisebb egységet. A másik oka, hogy ez az alapvetően hangszeres, táncdallamokra jellemző díszítménytípus nem tájspecifikus, átível mind az öt dialektusterületen.

Triolás díszítések

A triolás díszítések a citerás gyakorlatban alapvetően a jobb kéz játéktechnikájára vonatkoznak. Ide tartozik minden olyan megvalósítás, amelyre a szerzők triolás jelzést használtak a vizsgált kottapéldákban (negyed, nyolcad, tizenhatod). Az első kötetben ezek a díszítések 4,8%-os arányban szerepelnek, ami tudatos szerkesztői koncepcióra, de nem hangsúlyos alkalmazásra utal (Balogh – Berta, 2024a). Ez az arány a második kötetben növekszik, eléri a 12,9%-ot (Balogh – Berta, 2024b). A növekedés arra utal, hogy a szerzők jelzésértékkel, a játéktechnika megismerésének érdekében szerkesztettek az első kötetbe néhány ide vonatkozó példát, haladó szinten pedig nagyobb hangsúlyt kap a komplexebb ritmusérzék kialakítása. Emellett tudatosan vezetik be a tanulót a citerás adatközlők játéktílusainak sokszínűségébe, ami az autentikus népzenei előadásmód elsajátításának szempontjából is kiemelt jelentőségű.

Glissando

A glissando díszítés a citerás adatközlőkre jellemző diatonikus nyomós játéktechnikából ered (Balogh – Bolya, 2008b, p. 235). Az első, kezdőknek szánt kötetben ez 9,9%-ban jelenik meg (Balogh – Berta, 2024a). A második kötetben ez az arány 5,0%-ra csökken. Jelenléte fontos

szerepet játszik a jobb és bal kéz összehangolásában, valamint a citerás adatközlők stílusbeli sajátosságainak megismerésében (Balogh – Berta, 2024b).

Kisértékű díszítmények

A kísértékű díszítmények (előke és utóka) elsősorban az énekes előadással való kapcsolatot hangsúlyozzák, emellett rendszerint megjelennek az eredetileg más hangszeres dallamok citerára adaptált kottapéldáiban is. Szerepelnek továbbá olyan citerás játéktechnikából adódó kísértékű díszítmények, melyek színesítik a dallamot és kiválóan alkalmazhatóak a citerás gyakorlatban. Fontos megjegyezni, hogy a kísértékű díszítmények kategóriájába sorolt példák egy része a hangszer adottságaiból kifolyólag citerán nem megvalósítható. Az első kötetben a még csak jelzésértékű 5,8%-os előfordulási arány arra utal, hogy már kezdő szinten bevezetésre kerülnek ezek a díszítések, a második kötetben pedig ez az arány növekszik, eléri a 14,9%-ot (Balogh – Berta, 2024a, 2024b). Az arányszám emelkedése a különböző dialektusterületek stílusismeretének elmélyítésére utal a haladó tanulási szakaszban, emellett lehetőséget teremt a növendékek számára az énekelt vagy más hangszeren megszólaltatott dallam mélyebb ismeretére.

Nagyértékű díszítmények

A nagyértékű díszítmények az énekes és hangszeres tanulási formák összehangolásában játszanak kulcsszerepet. A gyakorlatban a citerán játszott népdalok és a hozzájuk tartozó szövegek párhuzamos tanítása elengedhetetlen. Időértékük a főhangokéval megegyező (negyed, nyolcad), de az énekes előadás szempontjából szótag nélküli díszítés. Az első kötetben ezek a díszítések 8,7%-ban, míg a második kötetben 10,4%-ban fordulnak elő (Balogh – Berta, 2024a, 2024b). Bár ezek egyik kötetben sem dominánsak, jelenlétük módszertanilag tudatos, az alapidallam megszólaltatásában önálló szerepet töltenek be. Ez a típusú díszítés fontos szerepet játszik az alapfokú citeraoktatásban, mert bár díszítésként tekintünk rá, a népdalok szerves részét képezi. A citerás gyakorlat tekintetében ennek megvalósítása egyszerűbb, a kezdő citerásoktól sem igényel új játéktechnikai ismeretet, viszont támogatja az ének és a citerajáték függetlenítését, ami alapul szolgál a későbbi, nehezebb dallamok elsajátításához.

Kisfejhúros díszítés

Az ún. kisfejhúros típusba sorolhatók azokat a díszítményeket, melyek a hangszer valamelyik kísérőhúrján szólalnak meg a dallam szünet értékeiben, vagy a kottapélda szerinti negyed ritmusértékű hangok második felében (pl.: dudautánzás). Emellett ide tartoznak az arpeggiók is. Az első kötetben a kisfejhúros díszítések előfordulási aránya 11,8% (Balogh – Berta, 2024a). Ezzel szemben a második kötetben az arány csökken, mindössze 1,7% (Balogh – Berta, 2024b). Ez arra utal, hogy haladó szinten a hangsúly inkább a dallami díszítésre koncentrálódik, mint az alapdallamban megjelenő szüneteket kitöltő díszítésvariációkra.

Kettősfogás

Az ún. kettősfogás olyan díszítéstípus, amely csak néhány citerás adatközlő játékmódjára jellemző (Balogh – Bolya, 2008b, p. 235). Ez lehet az oka annak, hogy az első kötetben egyáltalán nem, a második kötet anyagában pedig jelzésértékkel mindössze egyetlen kottapéldában szerepel (0,4%) (Balogh – Berta, 2024a, 2024b). Tekintve, hogy ez egy rendkívül speciális díszítésforma, emellett komoly technikai kihívást jelent a citerán tanulók számára, valószínűsíthetően emiatt nem kap hangsúlyt a tananyagban kezdő és haladó szinten sem.

A díszítménytípusok előfordulásának statisztikai elemzése

A professzionális citerázás elsajátításában elengedhetetlen a különféle díszítménytípusok megismerése. Annak érdekében, hogy feltárjuk e díszítőelemek arányait és előfordulási mintázatait, statisztikai elemzés alá vontuk a kétkötetes *Citeraiskola* kottapéldáit. Az elemzés fő célja az volt, hogy számszerűsíthető adatokkal támasszuk alá a kiadványban szereplő díszítmények előfordulási gyakoriságát és megoszlását, ezzel objektív képet adva a tananyag felépítéséről (Balogh – Berta, 2024a, 2024b).

Az elemzésből származó adatokat egy áttekinthető táblázatban (lásd 1. táblázat) foglaltuk össze, amely az egyes díszítménytípusok példánkénti előfordulását mutatja be. Az eredmények könnyebb vizuális értelmezése érdekében egy diagramon (lásd 1. diagram) is ábrázoltuk az adatokat.

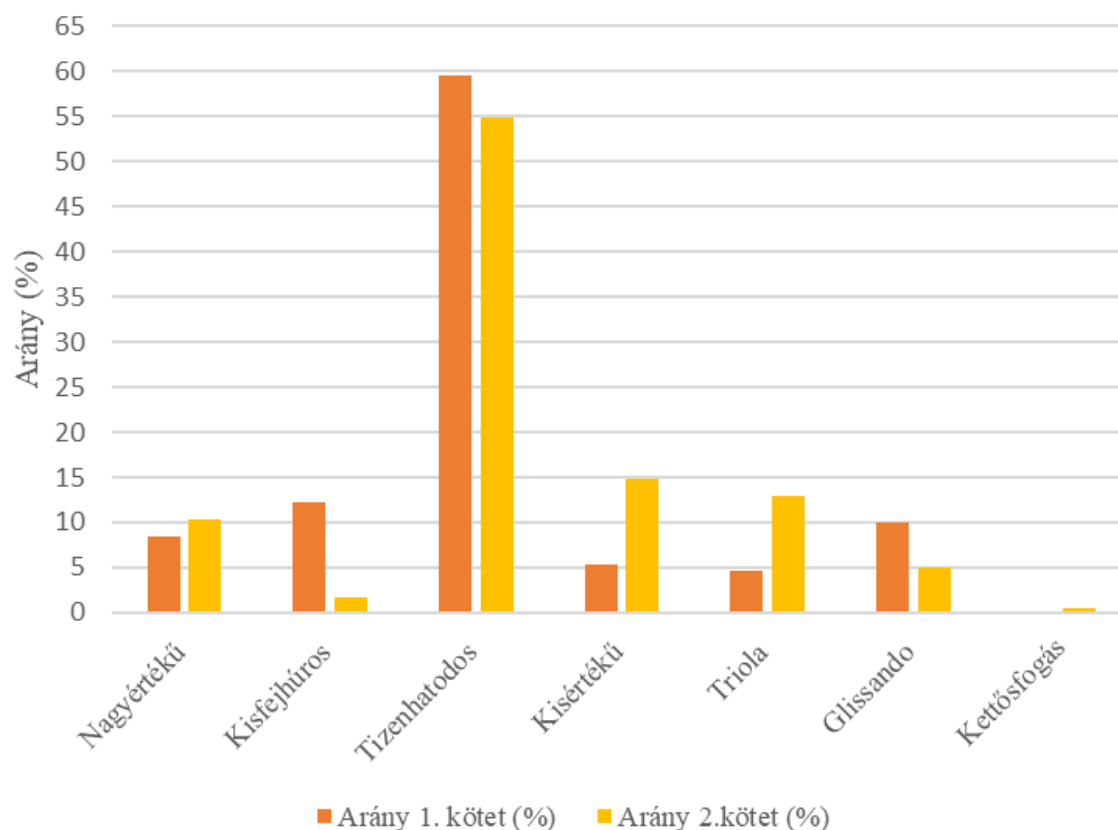
Ez a statisztikai feldolgozás nem csupán az adatok bemutatására szolgál, hanem lehetővé teszi a különböző díszítmények didaktikai súlyának és eloszlásának pontosabb megértését, valamint a tananyag átláthatóságának növelését. Emellett segít feltárni azokat a mintázatokat, amelyek a citerás díszítések oktatásában megfigyelhetők. Az alábbiakban ismertetjük az elemzés részleteit és a kapott eredményeket (Balogh – Berta, 2024a, 2024b).

1. táblázat *Díszítéstípusok példánkénti előfordulása a vizsgált kiadványban*

Díszítéstípusok	Előfordulás 1. kötet (db)	Arány 1. kötet (%)	Előfordulás 2. kötet (db)	Arány 2.kötet (%)
Nagyértékű	11	8,4	25	10,4
Kisfejhúros	16	12,2	14	1,7
Tizenhatodos	78	59,5	132	54,8
Kisértékű	7	5,3	36	14,9
Triola	6	4,6	31	12,9
Glissando	13	9,9	12	5
Kettősfogás	0	0	1	0,4

(Forrás: Balogh – Berta, 2024a, 2024 alapján saját szerkesztés)

1. diagram Díszítménytípusok eloszlása a vizsgált kiadványban

(Forrás: Balogh – Berta, 2024a, 2024b alapján saját szerkesztés)

Népzenei dialektusterületek eloszlása

A továbbiakban a népzenei dialektusterületek arányait vizsgáljuk a tananyagban. A *Citeraiskola* első kötetének 275 kottapéldája alapján a dunántúli dialektusterület zenei anyaga a legmeghatározóbb, a példák 42,5%-át teszi ki (Balogh – Berta, 2024a). Ez a dominancia abból adódik, hogy a kerettantervben a dunántúli dialektusterület szerepel elsőként.⁴ Valószínűleg tudatos szerkesztői döntés eredménye, hogy ez a terület ennyire hangsúlyos, mivel a kezdő citerások számára kiváló alapot ad. A dunántúli anyagban gyakoriak az egyszerű szerkezetű, pentaton kvintváltó hangsorú, ritmikailag jól értelmezhető dallamok, melyek ideálisak az alapvető játéktechnikai és zenei ismeretek elsajátításához.

⁴ Tantervek: Citera – Magyar Zeneiskolák és Művészeti Iskolák Szövetsége

<https://mzmsz.hu/index.php/hu/tantervek> (utolsó megtekintés: 2025.04.28.)

A kiadványban emellett a felföldi (20,4%) és alföldi (16,4%) területek is jelen vannak. Ezzel szemben a moldvai (10,6%) és erdélyi (7,6%) példák kisebb hangsúlyt kapnak. A nem besorolható, jelöletlen források aránya 2,5%.

A második kötet, mely 193 kottapéldát tartalmaz, területi megoszlásban jelentős eltérést mutat az első kötethez képest: a dallamok többsége az erdélyi dialektusterületről származik (Balogh – Berta, 2024b). Ez az arány kiugróan magas, a kottapéldák több mint felét (55,4%) teszi ki.

Összehasonlítva a legújabb kiadvány két kötetét (Balogh – Berta, 2024a, 2024b) Balogh Sándor korábbi *Citeraiskolájával* (Balogh, 1993), megállapítható, hogy az erdélyi dialektusterületről származó kottapéldák száma jelentősen megnőtt a korábbi kiadványhoz képest. Ez a változás valószínűleg a népzeneoktatás 1990-es évekbeli intézményesülésének kezdeti kihívásaival magyarázható. Akkoriban a korlátozott technikai háttér és a rögzítési lehetőségek miatt komoly kihívást jelentett az erdélyi, gyakran más hangszeres dallamok szakszerű lejegyzése vagy hallás utáni elsajátítása, majd citerára adaptálása.

Fordulópontot jelentett, amikor megjelentek az erről a dialektusterületről származó kottapéldák, melyek könnyű hozzáférést biztosítottak a virtuózabb erdélyi dallamokhoz a citerások számára, ezzel növelve a népszerűségüket. A szerzők – felismerve a virtuozitás iránti igényt – nagyszámú, nehezebb, komolyabb technikai tudást igénylő dallamot szerkesztettek a kötetbe (Balogh – Berta, 2024b).

A szerzők – a dallamot, a ritmikát, a technikát és a műfajt tekintve – erről a tájegységről összetett dallamokat válogattak be a haladó szintű tananyagba. Fontos megjegyezni, hogy ebben a kötetben a dunántúli (12,4%) és alföldi (17,6%) dallamok aránya jelentősen csökken az első kötethez képest, míg a moldvai dallamok aránya valamivel nőtt, 11,9%-ban van jelen. A felföldi kották aránya ennél a kötetnél jóval kisebb, mindössze 2,1%.

A népzenei kiadványokban a dialektusterületi forrásmegjelölés szinte elengedhetetlen, mivel kulcsfontosságú a stílusismeret és a dalok összeállításának koncepciója szempontjából. A vizsgált kiadványok dialektológiai számításai a kottapéldákban található forrásmegjelöléseken alapultak, melyeket a szerzők a rendelkezésükre álló információk szerint határoztak meg (lásd 2. táblázat és 2. diagram). Ezek a megjelölések egyes helyeken a megyét, máshol a települést

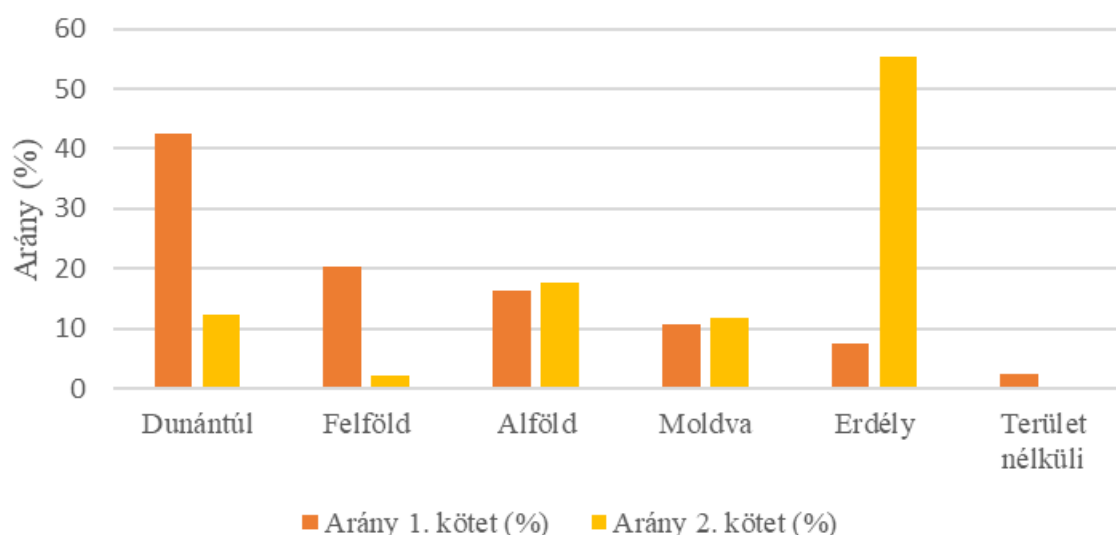
tüntették fel, hét kottapélda esetében pedig nem szerepel forrásmegjelölés (Balogh – Berta, 2024a, 2024b). Emellett említésre méltó a második kötet 139. dallama: a fejezetcímbe helyesen moldvai forrásmegjelölés olvasható népzenei dialektusterületként, a dallam műfaja, stílusa is moldvai, viszont a gyűjtés helyének Egyházaskozár van megadva, ami a dunántúli dialektusterülethez tartozik. (Balogh – Berta, 2024, p. 87). Ez a két adat azonban nem zárja ki egymást, épp ellenkezőleg: példázza, hogy a gyűjtési terület nem minden esetben egyezik a dallam valódi származási helyével.

2.táblázat *Dialektusterületi eloszlás a vizsgált kiadványban*

Dialektusterület	Kották száma 1. kötet (db)	Arány 1. kötet (%)	Kották száma 2. kötet (db)	Arány 2. kötet (%)
Dunántúl	117	42,5	24	12,4
Felföld	56	20,4	4	2,1
Alföld	45	16,4	34	17,6
Moldva	29	10,6	23	11,9
Erdély	21	7,6	107	55,4
Terület nélküli	7	2,5	0	0
Összesen	275	100%	193	100%

(Forrás: Balogh – Berta, 2024a, 2024b alapján saját szerkesztés)

2. diagram *Dialektusterületi eloszlás a vizsgált kiadványban*

(Forrás: Balogh – Berta, 2024a, 2024b alapján saját szerkesztés)

Összefoglalás

Ez a vizsgálat nem egy reprezentatív mérés eredménye, hanem egy új, saját elemzési módszer alkalmazása egy konkrét kiadványra. Célja a hagyományos citerajátékban előforduló technikák és azok arányainak feltérképezése. A szerzők a citeraoktatás folyamatát a kiadvány kötetein keresztül saját szempontjaik szerint építették fel.

A két kötet díszítménytípusainak megjelenési sorrendje didaktikai ívet mutat be. Mindkét kötetben erősen dominál a tizenhatodos díszítés. Ezzel szemben a glissando és a kettősfogás ritkábban fordul elő, ami arra utal, hogy ezek a speciális technikák kevésbé általánosak a kezdő-haladó tananyagban.

Dialektológiai szempontból figyelemre méltó, hogy az első kötetben a dunántúli dialektusterület, míg a második kötetben az erdélyi anyag dominál. Utóbbinál a felföldi kottapéldák száma jelentősen csökkent. Ez a két kiemelkedő dialektusterület azért jelenhet meg ilyen hangsúlyosan, mert egyrészt a kerettantervben meghatározott tananyagot tükrözi, másrészt a mai haladó szinten tanuló citerások repertoárigényét elégíti ki.

A további lépések között szerepel a módszertani vizsgálat kiterjesztése más népzenei kiadványokra, emellett egy interaktív felület fejlesztése és finomítása. Ez lehetővé tenné a felhasználók számára, hogy részletesebben szűrjék és gyorsan elérjék a különböző díszítéstípusok, technikák és dialektusterületek kombinációit.

Felhasznált irodalom

- Balogh, S. (1993) *Citeraiskola*. Magyar Művelődési Intézet.
- Balogh, S. (2014) *Magyar Citerás Antológia I*. Crossfade Kiadó.
- Balogh, S. (2018) *Citeraiskola*. Dialekton Népzenei Kiadó.
- Balogh, S., & Berta, A. (2024a) *Citeraiskola I*. Hagyományok Háza.
- Balogh, S., & Berta, A. (2024b) *Citeraiskola 2*. Hagyományok Háza.
- Balogh, S., & Bolya, M. (2008a) *Magyar Citerazene I*. Flaccus Kiadó.
- Balogh, S., & Bolya, M. (2008b) *Magyar Citerazene II*. Flaccus Kiadó.
- Bolya, M. (2012) *Magyar Citerás Antológia II*. Dialekton Népzenei Kiadó.
- Citerás szakkör a Platán iskolában <https://szakmakoz.hu/galeria/citera-szakkor/> (utolsó megtekintés: 2025.05.30.)
- Kovács László által rögzített citerás táborok 2023-ban <https://kovacscitera.hu/citeras-esemenyek-taborok/> (utolsó megtekintés: 2025.05.30.)
- Óbudai Népzenei Iskola <https://www.nepzeneiskola.hu/> (utolsó megtekintés: 2025.05.30.)
- Tantervek: Citera – Magyar Zeneiskolák és Művészeti Iskolák Szövetsége <https://mzmsz.hu/index.php/hu/tantervek> (utolsó megtekintés: 2025.04.28.)